

Udržitelný rozvoj, jeho ohrožení a kvalita života

Koncepce udržitelného rozvoje se alespoň na stránkách odborných periodik analyzuje, vykládá, a především uznává, většinou už s implicitní samozřejmostí, jako jediná komplexní a propracovaná strategie na místní, regionální i planetární úrovni pro toto století. Není proto naším úkolem ji detailně prohlubovat nebo obhajovat. Naopak, chtěli bychom přinést přehled nejzávažnějších *nedorozumění* nebo *vědomých dezinterpretací*, které se jí týkají. Některé nevyžadují hlubší analýzy, jiné si vyžadují dlouhodobé rozborů následované řízenými snahami o nápravu, nebo o vytvoření podmínek k tomu, aby k nápravě došlo samovolně. Klíčovým pojmem v tomto ohledu je *kvalita života*, jeden z pilířů udržitelného rozvoje, který je nejhůře definován.

Slabiny a ohrožení, někdy vnitřní, jindy vnější, často obojí zároveň,¹ lze podle mého názoru rozlišit v následujícím desateru:

- *chybná definice udržitelného rozvoje,*
- *neporozumění,*
- *harmonie a pověra harmonizace,*
- *eroze,*
- *formalismus,*
- *absence hierarchie,*
- *neupřímnost,*
- *zneužívání,*
- *komplexnost,*
- *strach.*

• **Chybná definice.** Je možná udivující mluvit o chybné definici v situaci, kdy různých definičních přiblížení je možné najít v literatuře desítky. Definiční nedostatky však spatřuji již v nejznámější a nejcitovanější definici komise G. H. Brundtlandové (1987): „Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the *ability* of future generations to meet their own needs. It contains within it two key concepts: the concept of ‚needs‘, in particular the essential needs of the world’s poor, to which overriding priority should be given; and the idea of *limitations* imposed by the state of technology and social organization on the environment’s *ability* to meet present and future needs.“ Česky: „Trvale udržitelný rozvoj je takový způsob rozvoje, který uspokojuje potřeby přítomnosti, aniž by oslaboval *možnosti* budoucích generací naplňovat jejich vlastní potřeby. Zahrnuje dva klíčové

pojmy: pojem *potřeby*, rozumí se zejména *potřeby lidské společnosti, potřeby světové chudiny*, které by měly mít nejvyšší prioritu; a pojem *omezené možnosti působit na schopnost* prostředí uspokojovat současné i budoucí potřeby, zejména možnosti dané stavem vědy, techniky a sociální organizace (vše zvyrazněno IR).

Za první dezinterpretaci editorka nemůže: málokdo totiž cituje ony „dva klíčové pojmy“, a tak se pojem odpovědnost zužuje pouze na odpovědnost *mezigenerační*, odpovědnost *v čase*. Ta však není jen odpovědností k budoucnosti, jaksi diachronně, ale stejnou měrou je odpovědností synchronní, okamžitou, v současnosti, a tedy i odpovědností *v prostoru*. Velmi stručně ji formuluje zásada č. 7 tzv. Rio-deklarace z Konference o životním prostředí a rozvoji v Riu de Janeiro (1992), která uvádí společnou (sdílenou), ale diferencovanou odpovědnost, jež je právě i odpovědností k (nezaviněné) chudobě, odpovědností nejen na vlastním dvorku, ale odpovědností globální.

Podiv, nebo dokonce zklamání nad tím, že v definici absentuje příroda nebo životní prostředí, je, samozřejmě, oprávněný. Ve skutečnosti definice přírodu, jako onu prvotní podmínku, předpoklad, který uspokojení lidských potřeb umožňuje, obsahuje, ač pouze v jediném slově – *ability*, v českém překladu *možnost i možnosti*. Překlad slova *ability* jako *možnost* anglicko-české slovníky neobsahují (česko-anglické obrácený překlad výjimečně ano, jako poslední možnost – Lin-gea). Důraz na *schopnost* budoucích generací by vedl, a také často vede, k rezignaci na přírodu a životní prostředí. Může, naopak, svádět k domněnce, že člověk se smí vyvíjet zdánlivě neomezován, v důvěře v nekonečné možnosti svého důmyslu, ve vlastní schopnosti. Příroda, naopak, *schopnosti* v pravém slova smyslu nemá – ale dává člověku *možnost*. Je na nás, abychom jí využili co nejlépe, a zároveň udržitelně.

Definice Brundtlandové je svým způsobem geniální důrazem na esenciální etickou rovinu v maximální stručnosti a čistotě. Bohužel, platí za to vysokou cenu: nedotýká se řady věcí, které jsou od strategie udržitelnosti neoddelitelné. Proto jsem se pokusil o vyjádření, které jistě onu eleganci v obou variantách postrádá, ale obsahuje (snad) vše zásadní.

„Trvale udržitelný rozvoj je komplexní soubor strategií, které umožňují pomocí ekonomických *prostřed-*

ků a technologií uspokojovat lidské *potřeby*, materiální, kulturní i duchovní, při plném respektování environmentálních *limitů*; aby to bylo v globálním měřítku současného světa možné, je nutné redefinovat na lokální, regionální i globální úrovni jejich sociálně-politické *instituce a procesy*.”

„Trvale udržitelný rozvoj je komplexní soubor strategií, které umožňují pomocí ekonomických *prostředků* a technologií uspokojovat lidské *potřeby*, materiální, kulturní i duchovní, při plném respektování environmentálních *limitů*; v globalizovaném světě za současné kultivace sociálního kapitálu prostřednictvím redefinice sociálně-politických *institucí a procesů* na lokální, regionální i globální úrovni.“

Cílem byla jednak (pochopitelně relativní) úplnost, jednak „samonosnost“ definice. Budu-li ji tedy vykládat, pak vždy jen částečně, v kontextu dalších devíti bodů.

• **Neporozumění.** Udržitelný rozvoj se tradičně vykládá jako strategické propojení tří pilířů: ekonomického, environmentálního a sociálního. Zatímco o prvních dvou není pochyb, sociální pilíř nebo rovina směřuje, ke škodě věci, příliš mnoho částečně souvisejících, přesto zásadně odlišných oblastí. Sociální rovina je oproti druhým dvěma vnitřně strukturovanější, a tak se právě na ní v největší míře odehrává starý zásadní střet mezi jednotlivcem a společenstvím, občanem a státem, svobodou a nutností, právem a povinností, abych uvedl jen hlavní z celé řady možných dvojic. Je proto účelné oddělit již na samém počátku *rovinu jednotlivce a rovinu společnosti*. Právě zásady udržitelného rozvoje jsou (paradoxně) schopné zjednat mezi nimi soulad. Jednak sdíleným respektem k environmentálním limitům, jednak prostřednictvím tržně plně kompatibilních nástrojů ochrany životního prostředí a přírody.

Nejhlubší neporozumění se týká *lidského pilíře*. Kvalita (lidského) života, s níž operuje již Naše společná budoucnost (Brundtlandtová, 1987) a jež se stává jedním z ústředních pojmů Agendy 21 a Deklarace z Ria de Janeiro (1992), začíná být poslední dobou takřka inflačním termínem (což není nutně špatně), ale stává se zbraní (což je, samozřejmě, zásadně špatně).

Na společensko-politické rovině šermují tímto termínem jednak levicoví ideologové, kteří ve jménu kvality života a sociálních jistot odmítají řadu funkčních tržních principů a mechanismů, jednak, překvapivěji, ideologové zprava, kteří prosazují tzv. standardní zastupitelskou demokracii založenou na dichotomii voliče a politika. První vládne jediným mandátem (volit), který jej všech ostatních podílů na společenských procesech zbavuje, zatímco druhému jediný mandát (být zvolen) nejenže podíl na společenském posuzo-

vání a rozhodování hypertrofuje, ale někdy jej dokonce i nadřazuje nad ostatní v rozhodování o sobě samých (platy a imunita poslanců). Ani jedna skupina nevnímá fakt, že nejvýznamnějším rysem poslední třetiny 20. století, a současně obohacením a modifikací struktury věd, jsou *sociální* (společenská) *hnutí* (Wallerstein, 1998). První skupina omezuje trh, druhá veřejný prostor a provoz veřejné politiky.

Neporozumění je pak celá řada. Každé z nich by si vyžádalo samostatnou studii a „důkazní řízení“; zde uvádím jen ta nejčastější.

Kvalita lidského života je *subjektivní* kategorií. Sociologie, lékařství a řada dalších oborů se jí v posledních letech stále systematictěji zabývají, ve velké většině se však shodnou na tom, že rozhodující je reflexe sebe sama; pocit kvality života může mít poustevnický asketa oproti požívačnickovi, relativně slušně situovaný Ind (na indické poměry) oproti relativně chudému Čechovi, dobrovolně skromný, nebo dokonce dobrovolně chudý člověk oproti příslušníku nejvyšší daňové kategorie. Na tom nic nemění legitimní pokusy stanovit některé „objektivní“ nebo obecnější ukazatele, nebo na druhé straně nalézt „objektivní“ ukazatel subjektivní spokojenosti.

Rozpoznání a uznání problému jako podmínky řešení je pak, samozřejmě, záležitostí „objektivní“ ve smyslu společenském, tedy ve smyslu obecnější společenské shody reflektované především decizní sférou, jejímž úkolem je hledání a uplatnění nástrojů řešení.

• **Harmonie a pověra harmonizace.** Mnohé definice udržitelného rozvoje zdůrazňují, jak jsme se již zmínili, nedostatečně, jeho tři pilíře. Důvody rozlišení individuálního lidského rozměru od „sociálního“ (v různých tematizacích – filosofické, sociologické, politické, morální aj.) prolínají celým tímto textem. Neméně často se v různých definicích operuje *harmonii* tří pilířů. Pokusím se ukázat, že tato, byť jistě dobře míněná, interpretace je mylná, a dokonce v praxi i škodlivá.

V zásadě č. 1 Rio-deklarace se uvádí: „*Human beings are at the centre of concerns for sustainable development. They are entitled to a healthy and productive life in harmony with nature*“ (<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex.htm>). „Lidské bytosti stojí v ohnisku zájmu o trvale udržitelný rozvoj. Mají právo na zdravý a produktivní život, který je v souladu s přírodou“ (Moldan, 1993). Překladatelé správně nepoužili možný výklad *harmonie*, nýbrž *soulad*, slovník by připustil i věcně ještě přílehlavější slovo, totiž *řád*.

Zásada totiž říká dvě důležité věci. Udržitelný rozvoj není a nechce být ochranou přírody a životního

prostředí, neusiluje o idylickou harmonii. V ohnisku jeho zájmu stojí jednoznačně a explicitně *člověk*; jde tedy o přístup *antropocentrický*, přesněji *přiznaně antropocentrický*. V lidských dějinách šlo ve skutečnosti vždy o rozvoj, nikoli však *kvantity*, ale *kvality*, totiž právě kvality života. A jejím základem je vždy potlačování toho špatného, co do nás bylo při zrození vloženo, a rozvoj všeho dobrého. Schopnost rozpoznat dobro je nám totiž dána a úkol, jenž z ní vyplývá, je konstitutivním znakem lidství v individuálním příběhu každého z nás. To je zdánlivě slabší pozice, ale ve skutečnosti podstatně silnější než ta, jež usiluje o neexistující a nemožnou *harmonii*, v jejímž jménu je pak možné usilovat třeba i o bezbřehý kvantitativní růst ekonomiky. Proto není ekonomika a její růst (a ekonomická rovina) *cílem*, ale „pouze“ nezbytným a velmi silným *prostředkem* udržitelného rozvoje, rozvoj kvality lidského života (přiznaným) *cílem*, dobré lidské společnosti *prostředkem* i *cílem* samo o sobě. Příroda je jednoznačně *limitem*, něčím, o čem je možno vést diskusi na odborné rovině, ale co je naprosto nezbytné respektovat. Jednak proto, že statky a služby, jež nám poskytuje, jsou absolutně nenahraditelné, jednak pro její vlastní vnitřní hodnotu, která je *dobrá* – což umíme rozpoznat. Proto nejde o harmonii, nýbrž *řád* přírody i mravnosti, které musíme cítit při užívání hospodářských nástrojů jako prostředku k lidským a společenským cílům. Takový přístup však už není antropocentrický, ale mohli bychom jej nazvat *ekocentrickým*.

• **Eroze.** Erozivní procesy, které se týkají strategie udržitelného rozvoje, by bylo možné rozdělit i na záměrné a bezděčné – taková klasifikace už do článku nepatří. Je však možné rozlišit je na sofistikované, „plíživé“ a – prosté (naivní).

„Sustainable development means the improvement of the *standard of living and welfare* of the relevant populations within the limits of the capacity of the ecosystems by maintaining natural assets and their biological diversity for the benefit of present and future generations.“² „Udržitelný rozvoj znamená zlepšování životní úrovně a blaha, prosperity a prospěchu /blahobytu/ lidí v mezích kapacity ekosystémů při zachování přírodních hodnot a biologické rozmanitosti ku prospěchu současných a příštích generací“ (překlad autor).

Na úrovni Evropské unie zaráží neporozumění hned několika věcem. Jednak principu společné (sdílené), avšak diferencované odpovědnosti (zásada č. 7 Rio-deklarace), ale zejména zdůraznění *blahobytu*, a dokonce *prosperity* je skutečně v přímém protikladu se strategií udržitelného rozvoje. Mnohem vhodnější by byl výraz *well-being*, jež je možné přeložit jako blaho či prosperita, ale především jako *pocit zdraví* nebo

(*duševní pohoda*).³ Toto slovo nejenže odkazuje ke kvalitě života, ale přesně v tomto výkladu se použilo např. v názvu zásadního vědeckého výzkumu *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*.⁴

(Spíše na okraj možno uvést, že o respektu k jiným kulturám a neprosazování euroamerického pohledu na realitu ve skutečně diferencovaném přístupu by svědčilo, kdyby byla např. uvedena nejen biologická, ale také *kulturní* rozmanitost).

O erozi prosté lze hovořit např. tehdy, kdy ministr průmyslu a obchodu ČR Milan Urban (v dobré víře) usiluje o „trvale udržitelný rozvoj energetiky“ (!), aniž by pochopil právě to, že cílem je uspokojení lidských potřeb, pokud možno za současného útlumu spotřeby energie.⁵

• **Formalismus.** Formalismus je ve společnosti nejméně dvojitý. Na jedné straně je zde absolutní nevíra v celospolečenskou diskusi o udržitelném rozvoji a její užitečnost. Nejde jen o stanovisko vyznačů neolibérálního ekonomického paradigmatu, jimž je každý „ekolog“ (zde v profánním slova smyslu) apriori podezřelý, ale také o postoj některých odborníků a politiků, kteří o implementaci udržitelného rozvoje seriózně usilují. Určitý nezáměr a nevíra v upřímnost charakterizující odbornou a občanskou veřejnost se z druhé strany výrazně projevil na relativně velmi malé účasti nevládních organizací ve společenské diskusi při přednášení Strategie udržitelného rozvoje České republiky (SUR, 2005)⁶ na Fóru pro udržitelný rozvoj. Participativní společenské procesy při vytváření a zpřesňování jednotlivých státních, krajských, ale i místních strategií (Místní Agenda 21), nezbytné pro ztotožnění se strategií a její úspěšnou implementací, se tak vinou všech zúčastněných většinou odehrávají jen formálně.

• **Absence hierarchie.** Autoři SUR, podle mého názoru správně, vymezili na příslušném místě velmi malý počet priorit: „Základními východisky jsou jednak zachování demokratického politického systému zastupitelského typu a ekonomického systému na bázi tržní ekonomiky, jednak antropocentrický přístup, který se opírá o přesvědčení, že postavení člověka v rámci přírody je z mnoha důvodů výjimečné. Strategie se opírá o soubor principů, z nichž nejvýznamnější je *princip úcty k lidskému životu (etický princip), k přírodě a k civilizačním a kulturním hodnotám*“ (SUR, s. 37). V dalším textu však nalezneme ve skutečnosti velké, a především v čase, prostoru a v důležitosti neutříděné množství „priorit“. Rovněž seznam principů, který následuje po citovaném odstavci, svědčí (k omluvě autorů) mj. i o spěchu, v jakém na základě nemnohých veřejných připomí-

nek některé principy, bez ohledu na jejich význam a postavení, zařadili.

• **Neupřímnost.** Neupřímností zde nazývám především přístup ke světu ve dvou základních ohledech. Na jedné straně si stále odmítáme připustit fakt, který dokládá literatura, jak přírodovědná (např. Nátr, 1998, 2005), tak společenskovední (např. Carlson a kol., 1995) – nejsme ochotní si skutečně přiznat, že nikoli v zájmu udržitelného rozvoje, ale v zájmu důstojného života pro všechny se bohatý geopolitický Sever bude muset uskrovnit.

Ve zcela jiné poloze je třeba se zabývat faktem, že ve změněné situaci, kdy jsme v jistém smyslu všichni občany i bližními jednoho globálního světa, musíme radikálně, tedy od kořene, přehodnotit svou vzájemnou odpovědnost. Nejtrpčím zjištěním Světového summitu o udržitelném rozvoji v jihoafrickém Johannesburgu (2002) není např. impotence v řešení energetických potíží, ale neschopnost dohody na nejmenším mezikulturním jmenovateli v podobě sdílených lidských práv a základních svobod, které si každá kultura, civilizace nebo víra vykládá jinak. Odpovědnost vůči ohroženým jednotlivcům přes hranice států tak nemůže nebýt zneužitelná a zakládá globální ohrožení nejen v oblasti životního prostředí, ale i v oblasti bezpečnosti.⁷

• **Zneužívání.** Z četných zásad a principů udržitelného rozvoje zmíním jen příkladmo dvě z nejdůležitějších zneužití. Typické dezinterpretace doznává princip *předběžné opatrnosti* (Moldan, 1993, zásada č. 15). Jedna strana dokazuje, že v jeho jménu je nezbytné *konat*, zatímco druhá pod tímž praporem *přikazuje nečinnost*; a ne vždy tvoří první stranu například ekonomové nebo podnikatelé a druhou ochranáři.

Zcela jinak se zneužívají, nebo spíš nechápu *principy spoluúčasti, participace*. Zastánci kvantitativních metod chovají občas nejen neúctu k „měkkým“, kvalitativním, metodám pro jejich domnělou „nevědeckost“, ale někdy dokonce podléhají dojmům, že ve chvíli ukončení (profesně třeba i bezchybně provedeného) dotazníkového výzkumu bezpečně vědí, co společnost chce a potřebuje (a někdy jsou i odhodláni pomoci decizní sféře to „přes hlavy“ svých respondentů realizovat). Udržitelný rozvoj je nicméně natolik komplexní, že bez aktivní, rozumějící, srozuměné a trvalé spoluúčasti je nemožné jej realizovat.

• **Komplexnost.** (Nejen) z posledně uvedeného vyplývá, že udržitelný rozvoj má smysl pouze jako celek, jako velmi komplexní, celostní a přitom jednotná strategie. Všechny „trvale udržitelné“ resortní politiky se tak smějí nazývat a mají smysl pouze tehdy, jestliže

„udržitelnost“ chápou jejich autoři celostně a udržitelnost vlastní oblasti pouze vztaženou k systému jako celku.

• **Strach.** Základní a v komplexnosti nepřekonaný dokument udržitelného rozvoje, Agenda 21, rozlišuje 9 tzv. hlavních, důležitých, neopominutelných skupin (*major groups*), počínaje ženami, přes děti a mládež až po rolníky. Při detailnější stratifikaci bychom jich mohli rozlišit dvacet i víc. Bariéra při uskutečňování strategie udržitelného rozvoje je však v podstatě u všech společná – *strach*.

Udržitelný rozvoj je příliš složitý na to, aby bylo snadné jej pochopit, a proto se ochranáři přírody a krajiny obávají, že jsou limity ochrany příliš měkké, zatímco ekonomové je pokládají za nepřipustně tvrdé, „pravicoví“ ideologové označují udržitelný rozvoj za autoritářskou (v lepším případě) ideologii, zatímco „levicoví“ ochránci životního prostředí podceňují skutečnou efektivitu hodnotově a právně správně zarámovaného trhu, a dokonce i odborníci z řad sociologů nebo politologů někdy mylně pokládají udržitelný rozvoj za „environmentální pilíř“ jeho samotného, udržitelného rozvoje, aby neztratili právo na výklad pilíře sociálního nebo ekonomického.

Jen systematické vzdělávání, výchova a osvěta pro všechny věkové, profesní i vzdělanostní kategorie umožní tuto bariéru odstranit. Proto jsem zavázán časopisu *Životné prostredie*, že mi umožnil uveřejnit tento článek, který nekotví hluboko v jedné vědní disciplíně, ale usiluje o to, co Ulrich Beck (2004) přiléhavě nazval „*specializací na souvislosti*“.

Ivan Rynda

Literatúra

- Beck, U.: Riziková společnost (Na cestě k jiné moderně). Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2004, s. 296.
- Brundtlandová, G. H.: Naše společná budoucnost. 1987.
- Carlsson, Ingvar, Ramphal, Shridath (eds.): Naše globální sousedství. Praha : Rada pro mezinárodní vztahy, 1995.
- Moldan, B. (ed.): Konference o životním prostředí a rozvoji. Dokumenty a komentáře. Praha : Management Press, 1993.
- Moldan, B. (ed.): Světový summit o udržitelném rozvoji. Johannesburg, 2002.
- Nátr, L.: Rostliny, lidé a trvale udržitelný život na Zemi. Praha : Karolinum, 1998.
- Nátr, L.: Rozvoj trvale neudržitelný. Praha : Karolinum, 2005.
- Strategie udržitelného rozvoje České republiky. Praha : Úrad vlády ČR, 2005.
- Wallerstein, I. a kol.: Kam směřují sociální vědy (Zpráva Gulbenkianovy komise o restrukturalizaci sociálních

věd). Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 1998.
www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1anex.htm

Poznámky

- ¹ Prekvapivě velké množství autorů konkrétních společenských koncepcí typu strategií nerozlišuje mezi vnitřní *strengths* a *weaknesses* a vnější *opportunities* a *threats*; někdy je praktické rozlišení obtížné i v případě, že jej analytik teoreticky zná.
- ² Nařízení ES a Evropského parlamentu a Rady č. 2493/2000 o opatřeních k prosazování plné integrace environmentální dimenze v rozvojových procesech rozvojových zemí a č. 2494/2000 o opatřeních k prosazování ochrany a udržitelného řízení tropických lesů a lesů v rozvojových zemích, obě ze 7. 11. 2000.
- ³ Nikoli náhodně definuje autoritativní Světová zdravotnická organizace zdraví jako stav plné tělesné, duševní

i sociální *pohody*, nejenom jako absence nemoci nebo tělesné slabosti. K dalším rovinám bývá řazena i pohoda sexuální a spirituální.

- ⁴ Výzkum organizovaný Organizací spojených národů jako Millenium Ecosystems Assessment, jehož aktuální výsledky byly, bohužel, v tomto případě nešťastně přeloženy do češtiny jako „Ekosystémy a lidský blahobyť“ (Centrum pro otázky životního prostředí University Karlovy v Praze, Praha 2005).
- ⁵ Ministr Milan Urban, četná veřejná i osobní (k autorovi článku) sdělení.
- ⁶ Obě publikace se zabývají limity, jež kladou možnosti primární rostlinné produkce stále ještě exponenciálnímu demografickému růstu.
- ⁷ Viz neukončená (a nadlouho neukončitelná) diskuse nad článkem 54 Plánu implementace, kde se ukládá „Posilovat kapacitu zdravotnických systémů, ... v souladu s lidskými právy a základními svobodami, národním právním řádem a kulturními a náboženskými hodnotami...“ (Moldan, 2002, s. 50, kráceno a zvýrazněno autorem).

Horehronská krajina v blízkosti Pohorelskej Maše smerom na Telgárt. Foto: E. Paudišová

